

مطالعه تطبیقی مراحل دانشنامه‌نگاری

در دانشنامه جهان اسلام و دایره‌المعارف اسلام (چاپ لیدن)

سید احمد حسین زاده (نویسنده مسئول)

کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، عضو هیئت علمی و سرپرست مجموعه‌سازی و منابع الکترونیک کتابخانه بنیاد

دایره‌المعارف اسلامی

Hoseinzadeh.1355@yahoo.com

فرشته سپهر

استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

fereshteh.sepehr@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۱/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۴/۲۲

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر، مقایسه و ارزیابی دانشنامه جهان اسلام «دجا» و دایره‌المعارف اسلام «دما» در روند دانشنامه‌نویسی و تحلیل محتوای ارزیابانه آن دو است.

روش: این پژوهش به صورت تحلیل محتوا و پیمایش تطبیقی انجام شده است. جامعه آماری ۱۱۵ نفر اعضای هیئت علمی بنیاد دایره‌المعارف اسلامی و مدخل‌های این دو کتاب هستند. ابزار گردآوری اطلاعات در بخش پیمایش تطبیقی پرسشنامه و در بخش تحلیل محتوا، فیش‌برداری و نرم‌افزار درجیج است. اطلاعات با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌ها: در هر دو دانشنامه موضوع جغرافیا، تاریخ و زبان و ادبیات به ترتیب بیشترین میزان مدخل‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس آزمون های T، در اکثر زمینه‌ها رعایت شاخص‌ها در حد قابل قبول است. میزان رعایت همه شاخص‌ها در هر دو اثر در حد زیاد و یا بسیار زیاد است و فقط شاخص «مؤلف» در «دجا» در حد متوسط و یا حتی کم رعایت شده است. درصد تحقق شاخص‌های «استناد» و «ویرایش» در «دجا» بالاتر از «دما» است. اما درصد تحقق شاخص‌های «مدخل»، «مؤلف»، «نشر» و «تألیف و ترجمه» در «دما» بالاتر از «دجا» بوده است.

اصالت/ ارزش: جنبه‌های گوناگون تولید دانشنامه‌های هم موضوع به ندرت مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند. این مسئله سبب شده برخی نقاط افتراق و تشابه آنها از نظر مخاطبان پوشیده بماند. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند برخی وجه تمایز و تشابه آنها را برای مراجعان و سازمان‌های ذیربط عیان کند.

کلیدواژه‌ها: دایره‌المعارف، دانشنامه جهان اسلام، دایره‌المعارف اسلام، دانشنامه‌نویسی.

مقدمه

دانشنامه‌ها منابعی هستند که برای کسب علم و دانش به آنها رجوع می‌شود و به عنوان یکی از مهمترین منابع برای پژوهشگران و محققان به حساب می‌آید. کمتر کشوری را می‌توان یافت که انواع دانشنامه‌های عمومی و تخصصی در آن تدوین نشده باشد (دهخدا، ۱۳۸۷). میزان دانش یک دایره‌المعارف، متناسب با زمان و موقعیت علمی جامعه‌ای است که در آنجا تهیه و تدوین می‌شود. تألیف منابع مرجع، به خصوص دانشنامه‌ها نیاز به کار و زمان بسیار دارد و در کنار عوامل مادی، مدیریت و سرپرستی علمی، ویراستاری دقیق، اهداف روشن و روش‌های سنجیده، شرط بقا و موفقیت آن است (آذرنگ، ۱۳۸۲).

دانشنامه‌نگاری در ایران به شیوه جدید و معیارهای امروزی از ۱۳۱۷ آغاز شد (دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۳۸۱) که به دلیل بومی نبودن و نوپایی، از برخی زیرساخت‌های لازم برخوردار نیست و تاکنون نیز شاهد پیشرفت چندانی در طرح اصول فلسفی و نظری در دانشنامه‌نگاری نبوده‌ایم. این فقر میانی نظری، سبب شده تا اصول علمی این حوزه نیز، گاه دچار تشّت و چنددستگی شده و تأثیر منفی بر روند تألیف آثار دانشنامه‌ای داشته باشد. هر چند در ایران چندین مرکز در حال تألیف دایره‌المعارف‌های اسلامی هستند ولی میزان طرح‌های تحقیقاتی انجام گرفته در این خصوص کافی نیست. اگر رشته‌ای دانشگاهی و به تبع آن پایان‌نامه‌هایی به این حوزه اختصاص داده شود، می‌توان به این موضوع نگاه جدی‌تر داشت و این آثار را دقیق‌تر بررسی کرد.

که گاه در تألیف دانشنامه‌ها از انواع مشابه، الگوبرداری می‌شود که برای جلوگیری از موازی‌کاری لازم است با رویکردی جدید و روشی متفاوت عمل شود که عرضه‌کننده اطلاعات متفاوت برای مخاطب باشد و دست‌اندرکاران تألیف نیز توجه مناسبی برای تولید آن داشته باشند. این رویه سبب شده که در کنار الگوبرداری از اصول کلی دانشنامه‌ها، به گسترش و رفع کاستی‌های آنها با رویکردی جدید اقدام شود. به واسطه پیچیدگی و دشواری‌های این کار، مسائل آن از نگاه صاحب‌نظران دور مانده و سبب شده است تا بسیاری از جنبه‌های علمی و عملی آن، با دشواری‌های متعدد روبرو شود (آخشیک، ۱۳۸۹).

یکی از مشکلاتی که محققان در عرصه پژوهش با آن روبرو هستند، این است که مطلب

مورد نظر خود را از کدام‌یک از دانشنامه‌های تخصصی هم موضوع اخذ نمایند؟ در این میان، آثار مرجع هم موضوع تردید در انتخاب یکی به جای دیگری را بیشتر می‌کند و این سؤال‌ها در ذهن محققان مطرح می‌شود که گستره موضوعی کدامیک جامع‌تر است؟ اطلاعات کدامیک موثق‌تر است؟ کدامیک از ویرایش بهتری برخوردارند؟ مقالات کدامیک مستندترند؟ ناشر کدامیک معتبرتر است؟ و نویسندگان کدامیک متخصص‌تر هستند؟ از طرفی منابع مرجع خصوصاً دانشنامه‌ها، به سبب گستردگی کمی و تألیف گروهی، معمولاً نقد و بررسی نمی‌شوند زیرا کمتر کسی توان علمی نقد آنها را دارد و اگر چنین کسی هم یافت شود، مجال بررسی کامل این آثار را ندارد. اگر محققان به نقد و بررسی دانشنامه‌ها دسترسی داشته باشند دست کم به پاسخ برخی از سؤالات فوق خواهند رسید.

ماهیت نظری بعضی مسایل مطرح در روند دانشنامه‌نویسی باعث شده که نتوان آنها را به راحتی به صورت کمی مطرح کرد. لذا در این پژوهش، سعی شده مراحل انتشار در دو دانشنامه هم موضوع، به صورت کمیّت محور، بررسی و مقایسه شود تا ضمن نگاهی به روند دانشنامه‌نگاری، مباحث نظری و مسایل مطرح در این حوزه نیز بررسی شود.

دایره‌المعارف اسلام چاپ لیدن، سمبل تخصصی شدن پژوهش‌های اسلامی در غرب است. این اثر ثمره تلاش متخصصان بین‌المللی در یک قرن اخیر و مهمترین امتیاز آن فراهم کردن بستری برای آشنایی و گفت‌وگوی غیرخصمانه مذاهب اسلامی است (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۹۲). «دما»، مجموعه‌ای از مقالات نظام‌مند در قلمرو مطالعات اسلامی و فرهنگ و تمدن مسلمانان است که به معرفی آموزه‌های اسلامی می‌پردازد. چاپ اول آن طی سال‌های ۱۹۱۳-۱۹۳۸ در چهار جلد اصلی و یک تکمله^۱ توسط نشرهای بریل^۲ در لیدن هلند و اتو هارویست لایپزیگ^۳ آلمان منتشر شد (حسین‌زاده، ۱۳۹۱). پس از جنگ جهانی دوم با رفع نواقص، ویرایش دوم آن در یازده جلد منتشر گردید (اسعدی، ۱۳۵۷). ویرایش سوم «دما» با تمرکز بر مطالعه اسلام در قرن بیستم از ۲۰۰۷ آغاز شده و هنوز در حال انجام است. در ایران هیچ دایره‌المعارفی به‌طور خاص به اسلام و فرهنگ و تمدن اسلامی نپرداخته بود و محققان مجبور بودند به «دما» یا دایره‌المعارف‌های عربی مراجعه کنند (حداد عادل، ۱۳۷۷).

1. Supplement

2. Brill

3. Leipzig, Otto Harrassowitz

«دجا» اولین کوشش در زمینه دایره‌المعارف نویسی برای فرهنگ و تمدن اسلامی در ایران است (طاهری عراقی و دیگران، ۱۳۶۹). جلد اول آن در ۱۳۷۵ منتشر شد و تاکنون به حرف دال رسیده است. این دانشنامه شامل اهم جنبه‌های فرهنگی و تمدنی اسلام اعم از جنبه‌های تاریخی و معاصر است (حداد عادل، ۱۳۷۹ - ۱۳۷۸) و می‌توان آن را محل گردهم آمدن آراء و نظرات اسلام‌شناسان مشهور جهان دانست (اسعدی، ۱۳۸۱). ابتدا قرار بود «دجا» تنها روایت فارسی «دما» را عرضه کند که این روند بعدها به افزودن تکمله‌هایی نیز انجامید. با این همه در سالیان اخیر ملاحظه می‌کنیم روند ترجمه صرف و یا افزودن تکمله‌های کوتاه، به تألیف مقالاتی مستقل بدل شده است. اینک گردانندگان «دجا» به عرضه دانشنامه‌ای مستقل، مباحث می‌کنند اما با وجود این، به نظر می‌رسد «دجا» از حیث رهیافت و فنون کتابشناسی، چندان تفاوتی با «دما» ندارد (احمدوند، ۱۳۷۷؛ مرادی، ۱۳۸۱).

مؤلفان و ویراستاران «دجا» از اهداف، روش و رویکرد دانشنامه خود آگاهند و براساس پژوهشی که نشان می‌دهد کتاب *دایره‌المعارف اسلام* پربسامدترین منبع در استنادات مقالات «دجا» بوده است (طباطبایی، ۱۳۸۴)، لذا ضروری است با نظرخواهی از آنها درباره شاخص‌های دانشنامه‌نویسی و تحلیل محتوای مدخل‌های این دو اثر مرجع، برخی از نقاط افتراق و تشابه آنها هویدا شود که این امر می‌تواند توجه مناسبی برای تولید «دجا» و دانشنامه‌های تخصصی هم موضوع بوده و راهنمایی برای مخاطبان آنها باشد.

پرسش‌های اساسی

پژوهش حاضر در صدد پاسخ دادن به پرسش‌های زیر است:

۱. پراکندگی موضوعی مدخل‌های «دجا» و «دما» به چه صورت است؟
۲. وضعیت مدخل در «دجا» و «دما» چگونه است؟
۳. در انتخاب مؤلفان مقاله‌های «دجا» و «دما»، چه میزان معیارهای لازم رعایت شده است؟
۴. وضعیت تألیف و ترجمه در «دجا» و «دما» به چه صورت است؟
۵. وضعیت نظام استنادها در «دجا» و «دما» چگونه است؟
۶. وضعیت ویرایش در «دجا» و «دما» به چه صورت است؟
۷. وضعیت نشر در «دجا» و «دما» به چه صورت است؟

روش پژوهش

روش انجام این پژوهش به شکل تحلیل محتوا و پیمایشی تطبیقی است. در قسمت تحلیل محتوا، از فیش‌برداری و نرم‌افزار دريچه استفاده شده است و در بخش پیمایش تطبیقی، توسط پرسشنامه محقق‌ساخته، نظر اعضای هیئت علمی بنیاد دایره‌المعارف اسلامی درباره شاخص‌ها و مراحل دانشنامه‌نویسی شامل مدخل، مؤلف، تألیف و ترجمه، استناد، ویرایش و نشر، گردآوری شد. برای تعیین روایی پرسشنامه این پژوهش از نظرات اساتید و صاحب‌نظران بهره‌گرفته شده و برای اندازه‌گیری پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده که مقدار آن ۹۵ درصد به‌دست آمد که نشان‌دهنده پایایی خوب پرسشنامه است.

این پژوهش دارای دو جامعه آماری است: اول و در قسمت تحلیل محتوا، همه مدخل‌های دانشنامه جهان اسلام و دایره‌المعارف اسلام لیدن (ویرایش دوم). دوم و در قسمت پیمایش تطبیقی، اعضای هیئت علمی بنیاد دایره‌المعارف اسلامی به تعداد ۱۱۵ نفر. (در این پژوهش، حجم نمونه برابر با حجم جامعه است).

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و تحلیلی استفاده شد. برای این کار از نرم‌افزار SPSS استفاده گردید و نتایج به‌دست آمده از این تحقیق، به‌صورت فراوانی‌ها و درصدها، در جداول به نمایش گذاشته شد. در سطح آمار توصیفی، یافته‌ها با استفاده از شاخص‌هایی آماری چون فراوانی، مجموع امتیازها، میانگین و انحراف معیار ارائه و در سطح آمار تحلیلی نیز از آزمون «t» تک‌نمونه‌ای استفاده شد. در صورتی که مقدار «t» در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی‌دار باشد، می‌توان استنباط کرد که بین دو میانگین تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

یافته‌ها

در بخش حاضر به ارائه یافته‌های پژوهش می‌پردازیم. در پاسخ به پرسش اول مبنی بر پراکندگی موضوعی «دما» و «دجا»، در هر دو دانشنامه موضوع جغرافیا و تاریخ بیشترین میزان مدخل‌ها را به خود اختصاص داده بودند که البته این میزان در «دما» نسبت به «دجا» بیشتر بود. در مرتبه بعدی موضوع زبان و ادبیات قرار داشت و کمترین میزان برای موضوع کشاورزی، مهندسی و علوم غریبه بود.

طبق جدول ۱، از ۱۰۸۷۰ مدخل موجود در «دما»، درصد فراوانی موضوعی مدخل‌ها بدین شرح بود: جغرافیا ۲۲/۳ درصد، تاریخ ۱۹/۱ درصد، زبان و ادبیات ۱۳/۷ درصد، تاریخ اجتماعی ۷/۸ درصد، علوم قرآنی و حدیث ۶/۳ درصد، فقه و حقوق ۶/۱ درصد، فلسفه و عرفان ۵/۴۱ درصد، علوم و مهندسی ۵/۲ درصد، الهیات و ادیان ۴/۹ درصد، هنر و معماری ۴/۸ درصد، و در آخر تاریخ معاصر ۴/۳ درصد. این ترتیب در خصوص مدخل‌های «دجا» قدری متفاوت است به این صورت که از ۱۹۷۹۲ مدخل موجود در آن، سهم مدخل‌های جغرافیا ۱۶/۱ درصد، تاریخ ۱۵/۸ درصد، زبان و ادبیات ۱۳ درصد، علوم قرآنی و حدیث ۹/۹ درصد، فقه و حقوق ۸/۵ درصد، هنر و معماری ۷/۳ درصد، تاریخ معاصر ۷/۱ درصد، فلسفه و عرفان ۶/۶ درصد، علوم و مهندسی ۶/۳ درصد، تاریخ اجتماعی ۵/۵ درصد، و در انتها الهیات و ادیان ۳/۷ درصد است. شایان ذکر است از آنجایی که تعداد مدخل‌های «دجا» تقریباً دو برابر «دما» است می‌توان نتیجه گرفت که شاخه‌بندی و پراکندگی مدخل‌هایش وسیع‌تر و دید جزئی‌تری در مدخل‌گزینی داشته است.

جدول ۱. توزیع فراوانی پراکندگی موضوعی مدخل‌های «دجا» و «دما»

رده موضوعی	«دما»	درصد	«دجا»	درصد
الهیات و ادیان	۵۳۶	۴.۹	۷۳۲	۳.۷
تاریخ	۲۰۸۱	۱۹.۱	۳۱۳۴	۱۵.۸
تاریخ اجتماعی	۸۴۸	۷.۸	۱۰۹۷	۵.۵
تاریخ معاصر	۴۶۲	۴.۳	۱۴۰۳	۷.۱
جغرافیا	۲۴۲۳	۲۲.۳	۳۱۸۸	۱۶.۱
زبان و ادبیات	۱۴۹۳	۱۳.۷	۲۵۷۹	۱۳.۰۰
علوم قرآنی و حدیث	۶۸۸	۶.۳	۱۹۶۹	۹.۹
علوم و مهندسی	۵۶۷	۵.۲	۱۲۵۰	۶.۳
فقه و حقوق	۶۶۲	۶.۱	۱۶۸۷	۸.۵
فلسفه و عرفان	۵۹۰	۵.۴	۱۳۰۱	۶.۶
هنر و معماری	۵۲۰	۴.۸	۱۴۵۲	۷.۳
جمع	۱۰۸۷۰	۱۰۰	۱۹۷۹۲	۱۰۰

در پاسخ به پرسش دوم مبنی بر وضعیت مداخل در دو دانشنامه مورد پژوهش، تحقق شاخص «یکدستی و تعادل در مدخل‌گزینی» در «دجا» برابر با ۶۶/۱ درصد و در «دما» برابر با ۷۱/۳ درصد است و تحقق شاخص «رعایت توازن در موضوع مداخل‌ها» در «دجا»، برابر با ۶۳/۵ درصد و در «دما»، برابر با ۶۰/۹ درصد است. تحقق این شاخص‌ها هر دو دانشنامه در حدّ زیادی رعایت شده است. در شاخص «ارتباط بین موضوع مداخل‌ها و دامنه موضوعی اثر»، علیرغم اینکه درصدها در هر دو دانشنامه حدّ زیاد را نشان می‌دهد (در «دجا» ۴۷ درصد و در «دما» ۶۳/۵ درصد) ولی درصد این ارتباط در «دما» بیشتر از «دجا» است. در تحقق شاخص «عدم همپوشانی موضوعی مداخل‌ها» و «وجود ساختار، سازمان و نظم در تنظیم و شاخه‌بندی مداخل‌ها» نیز در هر دو دانشنامه در حدّ زیادی رعایت شده است. براساس اطلاعات فوق می‌توان نتیجه گرفت به جز شاخص «عدم همپوشانی موضوعی مداخل‌ها»، وضعیت شاخص‌های دیگر در «دما» بهتر از «دجا» است.

جدول ۲. توزیع فراوانی شاخص مداخل به تفکیک «دجا» و «دما»

شاخص مداخل	«دجا»				«دما»					
	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد	جمع	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد	جمع
یکدستی و تعادل در مدخل‌گزینی	۴	۲۹	۷۶	۶	۱۱۵	۴	۲۵	۸۲	۴	۱۱۵
رعایت توازن در موضوع مداخل‌ها	۳/۵	۲۵/۲	۶۶/۱	۵/۲	۱۰۰	۳/۵	۲۱/۷	۷۱/۳	۳/۵	۱۰۰
ارتباط بین موضوع مداخل‌ها و دامنه موضوعی اثر	۲	۴۵	۵۴	۱۴	۱۱۵	۰	۲۴	۷۳	۱۸	۱۱۵
عدم همپوشانی موضوعی مداخل‌ها	۱/۷	۳۹/۱	۴۷	۱۲/۲	۱۰۰	۰	۲۰/۹	۶۳/۵	۱۵/۷	۱۰۰
وجود ساختار، سازمان و نظم در تنظیم و شاخه‌بندی مداخل‌ها	۷	۱۷/۴	۶۹/۶	۶/۱	۱۰۰	۶/۱	۱۳/۹	۶۷	۱۳	۱۰۰
وجود ساختار، سازمان و نظم در تنظیم و شاخه‌بندی مداخل‌ها	۰	۲۸	۶۲	۲۵	۱۱۵	۲	۲۸	۷۵	۱۰	۱۱۵
عدم همپوشانی موضوعی مداخل‌ها	۸	۲۰	۸۰	۷	۱۱۵	۷	۱۶	۷۷	۱۵	۱۱۵
یکدستی و تعادل در مدخل‌گزینی	۳/۵	۲۵/۲	۶۶/۱	۵/۲	۱۰۰	۳/۵	۲۱/۷	۷۱/۳	۳/۵	۱۰۰
رعایت توازن در موضوع مداخل‌ها	۸	۳۲	۷۳	۲	۱۱۵	۶	۳۱	۷۰	۸	۱۱۵
ارتباط بین موضوع مداخل‌ها و دامنه موضوعی اثر	۲	۴۵	۵۴	۱۴	۱۱۵	۰	۲۴	۷۳	۱۸	۱۱۵
عدم همپوشانی موضوعی مداخل‌ها	۱/۷	۳۹/۱	۴۷	۱۲/۲	۱۰۰	۰	۲۰/۹	۶۳/۵	۱۵/۷	۱۰۰
وجود ساختار، سازمان و نظم در تنظیم و شاخه‌بندی مداخل‌ها	۰	۲۴/۳	۵۳/۹	۲۱/۷	۱۰۰	۱/۷	۲۴/۳	۶۵/۲	۸/۷	۱۰۰

جدول ۳. آزمون t برای تعیین وضعیت مدخل در «دجا» و «دما»

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین مقایسه شده	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
۱۱۵	۱۳/۷۵	۲/۲۲۴	۱۰	۱۸/۰۷۴	۱۱۴	۰
۱۱۵	۱۴/۰۷	۲/۰۰۳	۱۰	۲۱/۷۸۶	۱۱۴	۰

طبق جدول ۳، با توجه به این که مقدار t محاسبه شده هم برای «دجا» و هم برای «دما» در بُعد شاخص مدخل معنی‌دار است و با توجه به این که مقدار t در هر دو دانشنامه مثبت است بنابراین می‌توان گفت به طور معنی‌داری شاخص مدخل در هر دو دانشنامه در حد زیاد و یا بسیار زیاد است.

جدول ۴. توزیع فراوانی شاخص مؤلف به تفکیک «دجا» و «دما»

شاخص مؤلف	«دجا»				«دما»			
	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد
اهمیت به شأن علمی مؤلفان	۷/۱	۴۴/۲	۳۴/۵	۱۴/۲	۰	۷	۵۳	۴۰
تسلط مؤلفان به دانشنامه‌نویسی	۳/۵	۵۹/۱	۳۲/۲	۵/۲	۰	۶	۶۰/۹	۳۳/۹
رعایت اصل بی‌طرفی	۸/۷	۳۳/۹	۴۵/۲	۱۲/۲	۳/۵	۲۷/۸	۵۸/۳	۱۰/۴
فشرده‌گی و ایجاز در ارائه مطالب	۱۳/۹	۳۷/۴	۴۰	۸/۷	۱۰	۱۷/۴	۵۷/۴	۲۵/۲
میزان حضور مؤلفان صاحب‌نام	۱۷/۴	۵۳	۲۶/۱	۳/۵	۸/۷	۵/۲	۴۲/۶	۴۳/۵
تعلیم نیروی دانشنامه‌نویس در کنار تألیف	۱۰/۴	۲۴/۳	۴۲/۶	۲۲/۶	۱۰۰	۵۲/۱	۲۰	۷
استفاده از متخصصان موضوعی	۳/۵	۴۶/۱	۴۱/۷	۸/۷	۳/۵	۱/۷	۳۷/۴	۵۷/۴

←

«دما»					«دجا»					شاخص مؤلف	
جمع	عالی/بسیار زیاد	خوب/زیاد	متوسط/معمولی	ضعیف/کم	جمع	عالی/بسیار زیاد	خوب/زیاد	متوسط/معمولی	ضعیف/کم		
۱۱۵	۴۶	۴۳	۱۶	۱۰	۱۱۵	۴	۱۶	۷۴	۲۱	فروانی	عدم استفاده
۱۰۰	۴۰	۳۷/۴	۱۳/۹	۸/۷	۱۰۰	۳/۵	۱۳/۹	۶۴/۳	۱۸/۳	درصد	مستقیم از نیروهای کم تجربه
۱۱۵	۲۸	۵۸	۲۷	۲	۱۱۵	۱۲	۶۶	۲۴	۱۳	فروانی	اعمال کار گروهی
۱۰۰	۲۴/۳	۵۰/۴	۲۳/۵	۱/۷	۱۰۰	۱۰/۴	۵۷/۴	۲۰/۹	۱۱/۳	درصد	در تألیف مقالات
۱۱۵	۵۴	۵۳	۸	۰	۱۱۵	۱۲	۴۹	۴۶	۸	فروانی	تناسب تخصص نویسندگان با موضوع
۱۰۰	۴۷	۴۶/۱	۷	۰	۱۰۰	۱۰/۴	۴۲/۶	۴۰	۷	درصد	محدود نکردن مؤلفان از نظر سیاسی، جغرافیایی و...
۱۱۵	۴۴	۵۵	۱۶	۰	۱۱۵	۲۲	۵۰	۳۳	۱۰	فروانی	
۱۰۰	۳۸/۳	۴۷/۸	۱۳/۹	۰	۱۰۰	۱۹/۱	۴۳/۵	۲۸/۷	۸/۷	درصد	

در پاسخ به پرسش سوم، به جز گزینه «تعلیم نیروی دانشنامه‌نویس در کنار تألیف»، در سایر گزینه‌ها وضعیت رعایت اصول در «دما» بهتر از «دجا» است. از داده‌های جدول فوق می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت «اهمیت به شأن علمی مؤلفان» در «دجا» در سطح معمولی (با ۴۲/۲ درصد آراء) و در «دما» در سطح خوب (با ۵۳ درصد از آراء) قرار دارد.

جدول ۵. آزمون t برای تعیین وضعیت مؤلف در «دجا» و «دما»

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	مقدار t	میانگین مقایسه شده	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	شاخص مؤلف «دجا»
۰/۹۸	۱۱۲	-۰/۲۵	۲۷/۵	۵/۷۴۹	۲۷/۴۹	۱۱۳	شاخص مؤلف «دجا»
۰	۱۱۴	۱۷/۴۸۴	۲۷/۵	۳/۷۹۰	۳۳/۶۸	۱۱۵	شاخص مؤلف «دما»

طبق جدول ۵، با توجه به این که مقدار t محاسبه شده برای «دما» در بعد شاخص «مؤلف» معنی‌دار است و مقدار t مثبت است می‌توان گفت به طور معنی‌داری شاخص «مؤلف» در «دما» در حد زیاد و یا بسیار زیاد است. به عبارتی دیگر در انتخاب مؤلفان مقاله‌های «دما» معیارهای

لازم در حدّ زیادی رعایت شده است. اما مقدار t برای شاخص مولف «دجا» معنی‌دار نیست و با توجه به این که مقدار t منفی است نشان می‌دهد این معیارها برای «دجا» در حدّ متوسط و یا حتی در حدّ کمی رعایت شده است.

جدول ۶: توزیع فراوانی شاخص تألیف و ترجمه به تفکیک «دجا» و «دما»

«دما»					«دجا»					شاخص تألیف و ترجمه	
جمع	عالی / بسیار زیاد	خوب / زیاد	متوسط / معمولی	ضعیف / کم	جمع	عالی / بسیار زیاد	خوب / زیاد	متوسط / معمولی	ضعیف / کم		
۱۱۵	۲۸	۶۷	۱۶	۴	۱۱۵	۳۴	۶۵	۱۴	۲	فراوانی	ترجیح استفاده از نقل قول غیرمستقیم به نقل قول مستقیم
۱۰۰	۲۴/۳	۵۸/۳	۱۳/۹	۳/۵	۱۰۰	۲۹/۶	۵۶/۵	۱۲/۲	۱/۷	درصد	
۱۱۵	۲۹	۶۷	۱۷	۲	۱۱۵	۲۹	۷۶	۱۰	۰	فراوانی	استفاده از جملات کوتاه و پرهیز از جملات بلند و شبکه‌ای
۱۰۰	۲۵/۲	۵۸/۳	۱۴/۸	۱/۷	۱۰۰	۲۵/۲	۶۶/۱	۸/۷	۰	درصد	
۱۱۵	۴۶	۵۳	۱۲	۴	۱۱۵	۴۹	۵۲	۱۰	۴	فراوانی	پرهیز از عبارت پردازی، لقب‌سازی، ابراز حب و بغض
۱۰۰	۴۰	۴۶/۱	۱۰/۴	۳/۵	۱۰۰	۴۲/۶	۴۵/۲	۸/۷	۳/۵	درصد	
۱۱۵	۲۸	۷۷	۱۰	۰	۱۱۵	۲۶	۷۵	۱۲	۲	فراوانی	دارای متنی روان و ساده
۱۰۰	۲۴/۳	۶۷	۸/۷	۰	۱۰۰	۲۲/۶	۶۵/۲	۱۰/۴	۱/۷	درصد	
۱۱۵	۳۲	۶۱	۲۲	۰	۱۱۵	۱۶	۶۴	۳۱	۴	فراوانی	برآوردن نیاز مخاطبان
۱۰۰	۲۷/۸	۵۳	۱۹/۱	۰	۱۰۰	۱۳/۹	۵۵/۷	۲۷	۳/۵	درصد	
۱۱۵	۲۰	۶۲	۲۵	۸	۱۱۵	۱۰	۶۵	۳۶	۴	فراوانی	عدم اختلاف میان متن اثر و ترجمه یا ترجمه‌های اثر
۱۰۰	۱۷/۴	۵۳/۹	۲۱/۷	۷	۱۰۰	۸/۷	۵۶/۵	۳۱/۳	۳/۵	درصد	
۱۱۵	۲۴	۷۶	۱۳	۲	۱۱۵	۴	۸۷	۲۴	۰	فراوانی	کیفیت ترجمه به زبان‌های مختلف
۱۰۰	۲۰/۹	۶۶/۱	۱۱/۳	۱/۷	۱۰۰	۳/۵	۷۵/۷	۲۰/۹	۰	درصد	
۱۱۵	۴۵	۵۸	۱۲	۰	۱۱۵	۳۳	۶۲	۱۶	۴	فراوانی	دارا بودن نظام آوانگاری یکدست و مناسب
۱۰۰	۳۹/۱	۵۰/۴	۱۰/۴	۰	۱۰۰	۲۸/۷	۵۳/۹	۱۳/۹	۳/۵	درصد	

در پاسخ به پرسش چهارم، طبق جدول ۶ نتایج اکثر گزینه‌ها در هر دو دانشنامه در حد زیاد یا خوب بوده است. به غیر از گزینه «برآوردن نیاز مخاطبان» و «کیفیت ترجمه به زبان‌های مختلف» که میانگین دو گزینه با هم تفاوت دارد در سایر موارد میانگین دو دانشنامه تقریباً با هم برابر است.

جدول ۷. آزمون t برای تعیین وضعیت تألیف و ترجمه در «دجا» و «دما»

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین مقایسه شده	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی داری
۱۱۵	۲۴/۰۷	۳/۴۳۵	۲۰	۱۲/۷۰۳	۱۱۴	۰
۱۱۵	۲۴/۷۴	۳/۵۹۴	۲۰	۱۴/۱۴۲	۱۱۴	۰

طبق جدول ۷، با توجه به اینکه مقدار t محاسبه شده هم برای «دجا» و هم برای «دما» در بُعد شاخص تألیف و ترجمه معنی دار است و با توجه به این که مقدار t در هر دو دانشنامه مثبت است بنابراین می‌توان گفت به‌طور معنی داری شاخص تألیف و ترجمه در هر دو دانشنامه در حد زیاد و یا بسیار زیادی رعایت شده است.

جدول ۸. توزیع فراوانی شاخص استاندارد به تفکیک «دجا» و «دما»

شاخص استاندارد		«دجا»				«دما»			
		ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد
فروانی	دارا بودن نظام	۲	۸	۵۱	۵۴	۴	۲۵	۶۲	۲۴
درصد	ارجاعی دقیق	۱/۷	۷	۴۴/۳	۴۷	۳/۵	۲۱/۷	۵۳/۹	۲۰/۹
فروانی	دارا بودن	۲	۶	۴۴	۶۳	۶	۲۲	۶۵	۲۲
درصد	مقالات مستند	۱/۷	۵/۲	۳۸/۳	۵۴/۸	۵/۲	۱۹/۱	۵۶/۵	۱۹/۱
فروانی	یکدستی در	۶	۲۱	۵۲	۳۶	۲	۱۸	۶۷	۲۸
درصد	نظام استنادات و ارجاعات	۵/۲	۱۸/۳	۴۵/۲	۳۱/۳	۱/۷	۱۵/۷	۵۸/۳	۲۴/۳
فروانی	ارجاع به منابع	۰	۸	۶۹	۳۸	۴	۱۲	۶۲	۳۷
درصد	دست اول و معتبر	۰	۷	۶۰	۳۳	۳/۵	۱۰/۴	۵۳/۹	۳۲/۲

در پاسخ به پرسش پنجم، براساس جدول ۷، نتایج به دست آمده در هر دو دانشنامه در حد زیاد/خوب بوده‌اند؛ البته به جز گزینه «دارا بودن مقالات مستند» و «دارا بودن نظام ارجاعی دقیق» که در مورد «دجا» که در حد عالی یا بسیار زیاد بوده است. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت مقالات «دجا» نسبت به مقالات «دما» مستندتر و دارای نظام ارجاعی بهتری است.

جدول ۸. آزمون t برای تعیین وضعیت نظام استنادها در «دجا» و «دما»

مقادیر نظام استناد	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین مقایسه شده	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
استناد «دجا»	۱۱۵	۱۳/۱۱	۲/۱۰۶	۱۰	۱۵/۸۵۳	۱۱۴	۰
استناد «دما»	۱۱۵	۱۲/۲۳	۲/۵۲۴	۱۰	۹/۴۵۹	۱۱۴	۰

با توجه به این که مقدار t محاسبه شده هم برای «دجا» و هم برای «دما» در بُعد شاخص استناد معنی‌دار است و با توجه به این که مقدار t در هر دو دانشنامه مثبت است بنابراین می‌توان گفت شاخص استناد در هر دو دانشنامه در حد زیاد و یا بسیار زیاد است.

جدول ۹. توزیع فراوانی شاخص ویرایش به تفکیک «دجا» و «دما»

شاخص ویرایش		«دجا»				«دما»			
		ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد
ویرایش	فروانی	۰	۸	۶۵	۴۲	۱۱۵	۲۲	۵۷	۱۱۵
استنادی در مقالات	درصد	۰	۷	۵۶/۵	۳۶/۵	۱۰۰	۱۹/۱	۴۹/۶	۱۰۰
عرضه	فروانی	۰	۲۲	۵۳	۴۰	۱۱۵	۲۲	۷۷	۱۱۵
اطلاعات دقیق	درصد	۰	۱۹/۱	۴۶/۱	۳۴/۸	۱۰۰	۱۹/۱	۶۷	۱۰۰
روزآمدی در	فروانی	۰	۳۶	۶۳	۱۶	۱۱۵	۲۲	۶۲	۱۱۵
ارائه مطالب	درصد	۰	۳۱/۳	۵۴/۸	۱۳/۹	۱۰۰	۱۹/۱	۵۳/۹	۱۰۰
استفاده لازم و کافی از اختصارات	فروانی	۴	۱۸	۷۳	۲۰	۱۱۵	۳۹	۶۲	۱۱۵
	درصد	۳/۵	۱۵/۷	۶۳/۵	۱۷/۴	۱۰۰	۳۳/۹	۵۳/۹	۱۰۰

←

«د»					«دجا»					شاخص ویرایش	
جمع	عالی / بسیار زیاد	خوب / زیاد	متوسط / معمولی	ضعیف / کم	جمع	عالی / بسیار زیاد	خوب / زیاد	متوسط / معمولی	ضعیف / کم		
۱۱۵	۵۶	۵۳	۴	۲	۱۱۵	۵۴	۵۳	۸	۰	فروانی	نظم الفبایی
۱۰۰	۴۸/۷	۴۶/۱	۳/۵	۱/۷	۱۰۰	۴۷	۴۶/۱	۷	۰	درصد	دقیق مدخل‌ها
۱۱۵	۱۴	۵۹	۳۴	۸	۱۱۵	۲۱	۶۴	۲۶	۴	فروانی	کیفیت محتوایی
۱۰۰	۱۲/۲	۵۱/۳	۲۹/۶	۷	۱۰۰	۱۸/۳	۵۵/۷	۲۲/۶	۳/۵	درصد	تصویر و گراف
۱۱۵	۱۲	۴۹	۴۲	۱۲	۱۱۵	۸	۴۱	۵۲	۱۴	فروانی	تفصیل بیش از میزان متعارف در نگارش
۱۰۰	۱۰/۴	۴۲/۶	۳۶/۵	۱۰/۴	۱۰۰	۷	۳۵/۷	۴۵/۲	۱۲/۲	درصد	دوری از استفاده از صنایع ادبی در بدنه مقالات
۱۱۵	۳۲	۶۷	۱۰	۶	۱۱۵	۳۲	۶۶	۱۱	۶	فروانی	ویرایش شکلی مقالات
۱۰۰	۲۷/۸	۵۸/۳	۸/۷	۵/۲	۱۰۰	۲۷/۸	۵۷/۴	۹/۶	۵/۲	درصد	ویرایش محتوایی
۱۱۵	۳۲	۶۳	۲۰	۰	۱۱۵	۲۲	۷۷	۱۴	۲	فروانی	ویرایش تصویری
۱۰۰	۲۷/۸	۵۴/۸	۱۷/۴	۰	۱۰۰	۱۹/۱	۶۷	۱۲/۲	۱/۷	درصد	صحیح و موثق بودن مطالب
۱۱۵	۳۲	۵۹	۲۲	۲	۱۱۵	۲۸	۶۲	۲۳	۲	فروانی	
۱۰۰	۲۷/۸	۵۱/۳	۱۹/۱	۱/۷	۱۰۰	۲۴/۳	۵۳/۹	۲۰	۱/۷	درصد	
۱۱۵	۱۰	۵۷	۴۰	۸	۱۱۵	۱۴	۶۲	۳۵	۴	فروانی	
۱۰۰	۸/۷	۴۹/۶	۳۴/۸	۷	۱۰۰	۱۲/۲	۵۳/۹	۳۰/۴	۳/۵	درصد	
۱۱۵	۱۶	۶۸	۲۹	۲	۱۱۵	۱۸	۶۶	۲۹	۲	فروانی	
۱۰۰	۱۳/۹	۵۹/۱	۲۵/۲	۱/۷	۱۰۰	۱۵/۷	۵۷/۴	۲۵/۲	۱/۷	درصد	

در پاسخ به پرسش ششم، طبق جدول ۹، نتایج گزینه‌های این شاخص نیز در دو دانشنامه تقریباً به میزان خوب یا زیاد بوده است. البته نظم الفبایی دقیق مدخل‌ها در دو دانشنامه در حد عالی یا بسیار زیاد بوده است.

جدول ۱۰. آزمون t برای تعیین وضعیت ویرایش در «دجا» و «دما»

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین مقایسه شده	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
۱۱۵	۳۵/۶۳	۵/۲۱۵	۳۰	۱۱/۵۶۸	۱۱۴	۰
۱۱۵	۳۵/۳۱	۴/۹۲۸	۳۰	۱۱/۵۶۱	۱۱۴	۰

طبق جدول ۱۰، با توجه به این که مقدار t محاسبه شده هم برای «دجا» و هم برای «دما» در بُعد شاخص «ویرایش» معنی‌دار است و با توجه به این که مقدار t در هر دو دانشنامه مثبت است، بنابراین می‌توان گفت شاخص ویرایش در هر دو دانشنامه در حد زیاد و یا بسیار زیاد رعایت شده است.

جدول ۱۱. توزیع فراوانی شاخص نشر به تفکیک «دجا» و «دما»

شاخص نشر	«دجا»				«دما»			
	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد	ضعیف / کم	متوسط / معمولی	خوب / زیاد	عالی / بسیار زیاد
دارا بودن نسخه الکترونیکی	۳۲	۳۱	۳۸	۱۴	۱۱۵	۱۲	۴۷	۳۲
دارا بودن سایت اینترنتی	۱۲	۲۷	۴۸	۲۸	۱۱۵	۳۴	۳۹	۲۲
دارا بودن شکل، جنس و ظاهر مناسب	۱۷	۲۱/۷	۴۷	۲۹/۶	۱۰۰	۰	۵۳/۹	۳۳
اعتبار ناشر	۵/۲	۳۵/۷	۲۹/۶	۲۹/۶	۱۰۰	۰	۱۸/۳	۷۶/۵
کیفیت چاپی	۰	۲۷	۶۸	۲۰	۱۱۵	۴	۶۶	۲۸
تصویر و گراف	۰	۲۳/۵	۵۹/۱	۱۷/۴	۱۰۰	۳/۵	۵۷/۴	۲۴/۳
دارا بودن سرعتی منطقی در انتشار مجلدات	۴/۳	۲۶/۱	۵۷/۴	۱۲/۲	۱۰۰	۳/۵	۸/۷	۲۹/۶
عدم وقفه در انتشار و تألیف مجلدات	۵/۲	۱۹/۱	۵۳	۲۲/۶	۱۰۰	۵/۲	۵۸/۳	۳۱/۳

در پاسخ به پرسش هفتم، براساس جدول ۱۱، شاخص نشر به تفکیک «دجا» و «دما» آورده شده است. در این شاخص نیز دو دانشنامه در اکثر گزینه‌ها در وضعیت خوب/ زیاد قرار داشته است. البته در گزینه اعتبار ناشر «دجا» در حد متوسط و معمولی بوده است اما در «دما» این گزینه در حد عالی یا بسیار زیاد بوده است.

جدول ۱۲. آزمون t برای تعیین وضعیت نشر در «دجا» و «دما»

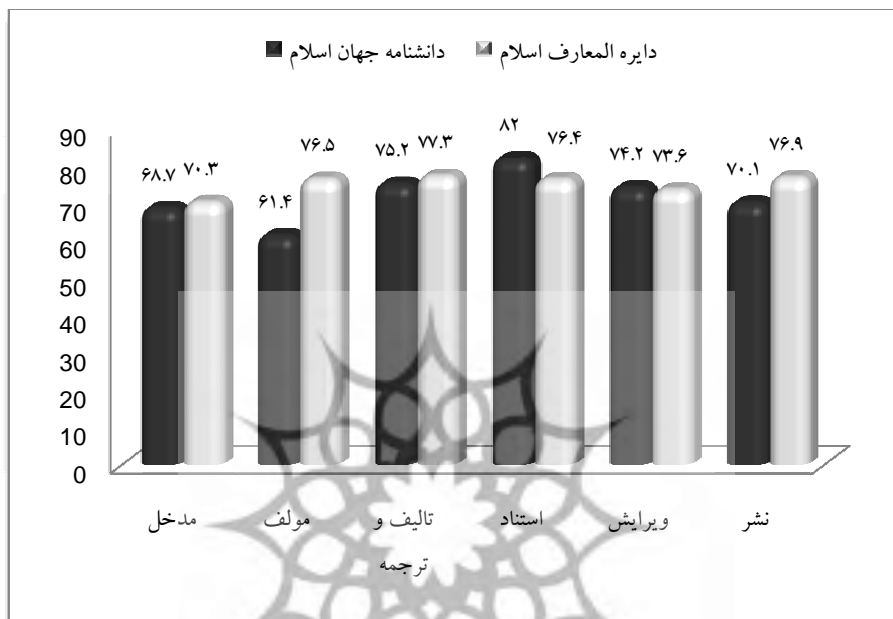
تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین مقایسه شده	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی داری
۱۱۵	۱۹/۶۲	۳/۹۷	۱۷/۵	۵/۷۱۹	۱۱۴	۰
۱۱۵	۲۱/۵۲	۳/۴۸۷	۱۷/۵	۱۲/۳۶۶	۱۱۴	۰

طبق جدول ۱۲، با توجه به این که مقدار t محاسبه شده برای دو کتاب در بُعد شاخص نشر معنی دار و مقدار t هم در هر دو دانشنامه مثبت است بنابراین می‌توان گفت شاخص نشر در هر دو دانشنامه در حد زیاد و یا بسیار زیادی رعایت شده است اما با توجه به اینکه مقدار میانگین و t محاسبه شده در «دما» بیش از «دجا» است پس می‌توان گفت که وضعیت شاخص نشر در «دما» بهتر است.

جدول ۱۳. آماره‌های توصیفی کلیه شاخص‌ها به تفکیک «دجا» و «دما»

شاخص‌ها	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	امتیاز کسب شده	حد اکثر امتیاز قابل کسب	درصد تحقق
مدخل در «دجا»	۱۱۵	۱۳/۷	۲/۲	۱۵۸۱	۲۳۰۰	۶۸/۷
مدخل در «دما»	۱۱۵	۱۴/۱	۲	۱۶۱۸	۲۳۰۰	۷۰/۳
مؤلف در «دجا»	۱۱۳	۲۷/۵	۵/۷	۳۱۰۶	۵۰۶۰	۶۱/۴
مؤلف در «دما»	۱۱۵	۳۳/۷	۳/۸	۳۸۷۳	۵۰۶۰	۷۶/۵
تألیف و ترجمه در «دجا»	۱۱۵	۲۴/۱	۳/۴	۲۷۶۸	۳۶۸۰	۷۵/۲
تألیف و ترجمه در «دما»	۱۱۵	۲۴/۷	۳/۶	۲۸۴۵	۳۶۸۰	۷۷/۳
استناد در «دجا»	۱۱۵	۱۳/۱	۲/۱	۱۵۰۸	۱۸۴۰	۸۲
استناد در «دما»	۱۱۵	۱۲/۲	۲/۵	۱۴۰۶	۱۸۴۰	۷۶/۴
ویرایش در «دجا»	۱۱۵	۳۵/۶	۵/۲	۴۰۹۷	۵۵۲۰	۷۴/۲
ویرایش در «دما»	۱۱۵	۳۵/۳	۴/۹	۴۰۶۱	۵۵۲۰	۷۳/۶
نشر در «دجا»	۱۱۵	۱۹/۶	۴	۲۲۵۶	۳۲۲۰	۷۰/۱
نشر در «دما»	۱۱۵	۲۱/۵	۳/۵	۲۴۷۵	۳۲۲۰	۷۶/۹

طبق نتایج فوق در شاخص ویرایش و استناد، درصد تحقق در «دجا» بالاتر است. اما در شاخص مدخل، مؤلف، نشر و تألیف و ترجمه درصد تحقق «دما» بالاتر بوده است.

نمودار ۸. درصد تحقق کلیه شاخص‌ها در دو منبع مورد بررسی

بر اساس نمودار فوق، درصد تحقق شاخص‌ها در «دجا» و «دما» تقریباً نزدیک به هم است و با مشاهده این نمودار می‌توان به اندک تفاوتی بین تحقق شاخص‌ها پی‌برد. تنها در شاخص مؤلف، استناد و نشر اختلاف کمی بین شاخص‌ها مشهود است و درصد تحقق سایر شاخص‌ها حدوداً در یک سطح است. شایان ذکر است کمترین درصد تحقق به میزان ۶۱/۴٪ در شاخص مؤلف «دجا» است و بیشترین درصد تحقق به میزان ۸۲٪ در شاخص استناد «دجا» است.

نتیجه‌گیری

با توجه تجزیه و تحلیل داده‌ها، نتایج حاصل شد که به شرح زیر است:
 بر اساس جدول ۱، تعداد مدخل‌ها در «دجا» نسبت به «دما» حدوداً دو برابر است که می‌توان نتیجه گرفت شاخه‌بندی و گستردگی مدخل‌ها در «دجا» نسبت به «دما» وسیع‌تر و

جدیدتر است و خلاءهای موضوعی «دما» را رفع کرده است. براساس تحلیل محتوای انجام شده بر روی مدخل‌ها، در هر دو دانشنامه موضوع جغرافیا، تاریخ، زبان و ادبیات به ترتیب بیشترین میزان مدخل‌ها را به خود اختصاص داده است. کتابی (۱۳۸۱) در پژوهش خود به بررسی وضعیت استفاده از منابع در مقالات تألیفی حرف «ب» در «دجا» پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین مقالات مربوط به موضوع جغرافیا با ۱۳۷ مقاله است.

براساس جدول ۲ و ۳، تحقق شاخص‌های مدخل در هر دو دانشنامه در حد زیادی رعایت شده است. در گزینه «ارتباط بین موضوع مدخل‌ها و دامنه موضوعی اثر»، علیرغم اینکه درصدها در هر دو دانشنامه حد زیاد را نشان می‌دهد ولی درصد این ارتباط در «دما» بیشتر از «دجا» است. در تحقق شاخص «عدم همپوشانی موضوعی مدخل‌ها» و «وجود ساختار، سازمان و نظم در تنظیم و شاخه‌بندی مدخل‌ها» نیز در هر دو دانشنامه در حد زیادی رعایت شده است. بر این اساس به جز شاخص «عدم همپوشانی موضوعی مدخل‌ها»، وضعیت شاخص‌های دیگر در «دما» بهتر از «دجا» است. قطبی (۱۳۷۶) در پایان‌نامه خود با استفاده از روش تحلیل استادی به بررسی وضعیت استفاده از منابع در مقالات دایره‌المعارف‌های هم موضوع دانشنامه ایران و اسلام و دایره‌المعارف بزرگ اسلامی پرداخته است. نتایج حاصله نشانگر این است که مدخل‌های مشابه این دو دانشنامه از حد اشتراک بالایی برخوردار است. از این رو انتظار می‌رود که آن مدخل‌ها از لحاظ محتوایی به هم نزدیک باشند.

بر اساس جدول ۳ و ۴ استفاده از مؤلفان کم‌تجربه در «دجا» مشهودتر از «دما» است و همچنین درصد حضور مؤلفان صاحب‌نام در «دما» بیشتر از «دجا» است. رعایت شاخص مؤلف در «دما» در حد زیاد و یا بسیار زیاد است به عبارتی دیگر در انتخاب مؤلفان «دما» معیارهای لازم در حد زیادی رعایت شده است در حالیکه این معیارها برای «دجا» در حد متوسط و یا حتی در حد کمی رعایت شده است. براساس جدول ۶ در خصوص شاخص تألیف و ترجمه در هر دو دانشنامه اکثر گزینه‌ها در حد زیاد یا خوب بوده است؛ به غیر از گزینه «برآوردن نیاز مخاطبان» و «کیفیت ترجمه به زبان‌های مختلف» که میانگین دو گزینه با هم تفاوت دارد در سایر گزینه‌ها میانگین دو دانشنامه تقریباً باهم برابر است.

با توجه به جدول ۸ مشخص شد که «دجا» از مقالات مستندتر و نظام‌ارجاعی بهتری

نسبت به «دما» بهره می‌برد. طباطبایی (۱۳۸۴) در پایان‌نامه خود نیز پس از بررسی استنادات مقالات «دما» و «دجا»، نتیجه می‌گیرد که از کل ۱۵۲۷۱ استناد، «دجا» ۶۶/۳۱ درصد و «دما» ۳۳/۶۹ درصد استنادها را به خود اختصاص داده‌اند. میانگین استناد در هر مدخل در «دجا» ۲۵/۷۶ و در «دما» ۱۳/۰۹ بوده است.

در خصوص شاخص «ویرایش»، جدول ۹ نشان می‌دهد که رعایت شاخص‌های ویرایشی در هر دو اثر تا حدودی به هم نزدیک است و می‌توان ادعا کرد که شاخص ویرایش در هر دو دانشنامه در حد مناسبی رعایت شده است. بر اساس جدول ۱۱ در خصوص شاخص نشر نیز دو دانشنامه در اکثر گزینه‌ها وضعیت خوبی دارند. البته در گزینه «اعتبار ناشر» در «دجا» متوسط و معمولی بوده است اما در «دما» این گزینه در حد عالی یا بسیار زیاد بوده است.

نتایج ارزیابی شاخص‌های شش‌گانه دانشنامه‌نویسی و برآیند تمامی جدول‌ها، در نمودار و جدول ۱۳ جمع شده است که نمایانگر میزان تحقق شاخص‌های دانشنامه‌نگاری در دو کتاب مرجع مورد بررسی است. با وجود اینکه تفاوت اندکی را در تحقق شاخص‌ها در «دجا» و «دما» شاهد هستیم، ولی درصد تحقق شاخص‌های «استناد» و «ویرایش» در «دجا» بالاتر و درصد تحقق شاخص‌های «مدخل»، «مؤلف»، «نشر» و «تألیف و ترجمه» در «دما» بالاتر بوده است. آزمون t انجام شده برای تعیین وضعیت کلیه شاخص‌ها، نشانگر رعایت شاخص‌ها در حد قابل قبول است به طوری که شاخص‌های «استناد»، «مدخل»، «نشر»، «تألیف و ترجمه» و «ویرایش» در هر دو کتاب مرجع مورد بحث در حد زیاد و یا بسیار زیاد است و فقط در شاخص «مؤلف» در «دما» در حد زیاد در حالیکه در «دجا» در حد متوسط و یا حتی کم رعایت شده است.

در انتها با توجه به اینکه در نگارش مقالات دانشنامه‌ای اصول پدیدارشناسانه^۱ حاکم است، بنابراین قاعدتاً می‌بایست عوامل فرهنگی، بومی، سیاسی، مذهبی و ... در ارائه محتوای اعلام دانشنامه‌ای بی‌تأثیر باشد و واقعیت آن گونه که هست معرفی و عرضه شود. نتایج نزدیک در تحقق شاخص‌های دانشنامه‌نگاری در «دجا» و «دما» به عنوان دو دانشنامه تخصصی با موضوع اسلام، مبین این ادعا است.

۱. در روش پدیدارشناسانه (phenomenology) محقق می‌کوشد تا خود را از پیش‌فرض‌های آزمون نشده رها سازد و از توضیحات دیگر پرهیزد (آلن، ۱۹۸۷). به بیان دیگر، نویسنده بدون دخالت تعصباتش به بیان واقعیت مبادرت می‌ورزد و دانسته‌ها و باورها و عوامل خارجی دخالت و تأثیری بر داوری و قضاوت نویسنده ندارند و پیوسته واقعیت آن گونه که هست ابراز می‌شود.

پیشنهادها

- بر اساس نتایج به‌دست آمده از این پژوهش، موارد و نکات زیر پیشنهاد می‌شود:
۱. اقدام در جهت بالا بردن شاخص نشر در «دجا» خصوصاً انتخاب یک ناشر معتبر و بین‌المللی برای نشر؛
  ۲. اقدام در جهت بالا بردن شاخص مؤلف در «دجا» خصوصاً استفاده بیشتر از مؤلفان صاحب‌نام و رعایت تناسب تخصص مؤلفان با موضوع مقالات.

منابع

- آخشیک، سمیه سادات (۱۳۸۹). جستاری در دانشنامه‌نویسی ایران: فقر میانی نظری. در: مجموعه مقالات همایش سراسری دانشنامه‌نویسی در ایران (گذشته، حال و آینده) تهران: بنیاد دانشنامه نگاری ایران.
- آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۸۲). در قلمرو نشر، ویرایش و دانشنامه نگاری. تهران: ققنوس.
- احمدوند، عباس (۱۳۷۷). گذری بر مطالعات شیعی در غرب. مقالات و بررسی‌ها، ۱۲ (۶۳)، ۱۵۳-۱۸۳.
- اسعدی، مرتضی (۱۳۸۱). مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان از آغاز تا شورای دوم واتیکان (۱۹۶۵ م). تهران: سمت.
- اسعدی، مرتضی (۱۳۷۵). دایره المعارف‌های اسلامی در زبان انگلیسی. کیهان فرهنگی، ۱۲۷، ۳۷-۳۹.
- حدادعادل، غلامعلی (۱۳۷۷). آشنایی با بنیاد دایره‌المعارف اسلامی و دانشنامه جهان اسلام. نمایه پژوهش، ۲ (۵ و ۶)، ۱۰۱-۱۱۰.
- حدادعادل، غلامعلی (۱۳۷۸-۱۳۷۹). دانشنامه جهان اسلام: کتاب سال رده کلیات. گفت‌وگو از فیروز اکبریان، کتاب ماه کلیات، ۳ (۳ و ۴)، ۳-۵.
- حسین‌زاده، سیداحمد (۱۳۹۰). تطبیق استنادهای بسامدی و مشابه در مدخل‌های «ب» و «پ» دانشنامه جهان اسلام و دایره‌المعارف بزرگ اسلامی. کتاب ماه کلیات، ۴ (۱۲)، ۴۳-۵۱.
- حسین‌زاده، سیداحمد (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی چالش‌های دایره‌المعارف نویسی در دانشنامه جهان اسلام و دایره‌المعارف اسلام لیدن پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران.
- دانشنامه ایران و اسلام (۱۳۵۴). مقدمه. زیر نظر احسان یارشاطر. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- دانشنامه جهان اسلام (۱۳۷۷). بنیاد دایره‌المعارف اسلامی. تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.
- دانشنامه جهان اسلام (۱۳۹۲). دایره‌المعارف اسلام. تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.
- دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (۱۳۸۱). دایره‌المعارف‌نگاری در جهان اسلام. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ا.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۸۷). لغت‌نامه دهخدا. تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.

- طاهری عراقی، احمد و دیگران (۱۳۶۹). *دانشنامه جهان اسلام*. جلد اول. تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.
- طباطبایی، طیبه (۱۳۸۴). بررسی منابع مورد استفاده در مدخل‌های مشترک *دانشنامه جهان اسلام* و *دایره المعارف اسلام* (چاپ لیدن، ویرایش ۲). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.
- قطبی، سیمین (۱۳۷۶). *سنجش استناد در دایره‌المعارف‌های فارسی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.
- کتابی، مرجان (۱۳۸۱). *بررسی وضعیت استفاده از منابع در مقالات تألیفی حرف ب دانشنامه جهان اسلام*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.

References

- Allen, D. & Eliade, M. (eds) (1987). *Phenomenology of Religion*. In: *The Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan, Vol.11, 165-149.
- Fleet, K. et al. (eds) (1986-2004). *Encyclopaedia of Islam*. New edition, Leiden: E. J. Brill.
- Houtsma, M. Th. et al. (eds) (1913-1938). *Encyclopaedia of Islam*. Leiden: E. J. Brill.

به این مقاله این‌گونه استناد کنید:

حسین‌زاده، سید احمد و سپهر، فرشته (۱۳۹۳). مطالعه تطبیقی مراحل دانشنامه‌نگاری در *دانشنامه جهان اسلام* و *دایره‌المعارف اسلام* (چاپ لیدن). *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۲۰ (۴)، ۷۷۰-۷۵۱.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی